
System náhradní výchovy

Jakub Dvořák

Praha, 22. 11. 2007

Obsah

1.1	Úvod	4
1.2	Vymezení základních pojmů	4
1.2.1	Výchova a péče	4
1.2.2	Náhradní výchova	4
1.2.3	Náhradní výchovná péče	5
1.2.4	Náhradní péče	6
1.2.5	Náhradní rodinná péče	6
1.2.6	Shrnutí	6
1.3	Ústavní výchova, ochranná výchova, předběžné opatření	7
1.3.1	Ústavní výchova	7
1.3.2	Ochranná výchova	8
1.3.3	Přeměna ústavní a ochranné výchovy	9
1.3.4	Předběžné opatření	9
1.4	Význam systému náhradní výchovy	9
1.5	Rezort systému náhradní výchovy a mezirezortní koordinace	10
1.6	Náhradní výchova v rezortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR	11
1.6.1	Zařízení	12
1.6.1.1	Diagnostický ústav	12
1.6.1.2	Dětský domov	13
1.6.1.3	Dětský domov se školou	13
1.6.1.4	Výchovný ústav	14
1.6.2	Školské zařízení pro preventivně výchovnou péči	14
1.6.2.1	Středisko výchovné péče	14
1.6.3	Zařízení pro děti-cizince	15
1.7	Náhradní výchova v rezortu Ministerstva zdravotnictví ČR	15
1.7.1	Zvláštní dětská zařízení	15
1.7.1.1	Kojenecký ústav	15
1.7.1.2	Dětský domov	16
1.7.1.3	Dětské centrum	16
1.8	Náhradní výchova v rezortu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR	16
1.8.1	Orgán sociálně-právní ochrany dětí	16
1.8.2	Zařízení sociálně-právní ochrany	17
1.8.2.1	Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc	17

1.8.3	Zařízení sociálních služeb	19
1.8.3.1	Domovy pro osoby se zdravotním postižením	19
1.9	Náhradní výchova v rezortu Ministerstva spravedlnosti ČR	19
1.9.1	Soud	20
1.9.2	Státní zastupitelství	20
1.9.3	Probační a mediační služba České republiky	20
1.9.4	Věznice pro mladistvé	20
1.10	Náhradní výchova v rezortu Ministerstva vnitra ČR	21
1.10.1	Policie České republiky	21
1.11	Další organizace se vztahem k náhradní výchově	21
1.11.1	Asociace náhradní výchovy (ANV)	21
1.11.2	Federace dětských domovů České republiky (FDD ČR)	22
1.11.3	Společnost sociální pediatrie při ČLS JEP	22
1.12	Typy dalších organizací se vztahem k náhradní výchově	22
1.12.1	Organizace zaměřené na ochranu lidských práv	22
1.12.2	Organizace pověřené výkonem sociálně-právní ochrany	23
1.12.3	Organizace provozující tzv. domy na půl cesty	23
1.12.4	Organizace, jejichž hlavním předmětem zájmu je náhradní rodinná péče	23
1.12.5	Organizace nabízející nejrůznější typy zejména volnočasových a preventivních aktivit ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy	23
1.13	Kontrola systému	24
1.13.1	Česká školní inspekce	24
1.13.2	Rezortní kontrola	24
1.13.3	Orgán sociálně-právní ochrany dětí	24
1.13.4	Státní zastupitelství	24
1.13.5	Rodiče	25
1.13.6	Veřejný ochránce práv	25
1.14	Modelové příklady cest dítěte systémem náhradní výchovy	25
1.15	Závěr	26

1.1 Úvod

System náhradní výchovy je relativně komplikovanou soustavou institucí a orgánů, které se podílejí na výchově dětí mimo vlastní nebo náhradní rodinu. System je specifický tím, že na něj zevnitř i zvnějšku působí na různých úrovních mnoho často i protikladných vlivů, které je velmi nesnadné až nemožné postihnout. Cílem tohoto textu je zachytit současný stav uspořádání systému a do budoucna reflektovat případné změny, které se v něm odehrají.

1.2 Vymezení základních pojmů

1.2.1 Výchova a péče

Výchova je záměrným, více či méně systematickým rozvíjením citových a rozumových schopností člověka, utváření jeho postojů, způsobů chování, v souladu s cíli dané skupiny, kultury apod. (Hartl, 1993).

Péče je v pojetí anglického ekvivalentu *care* a také jeho synonyma *custody* hlídáním, dozorem, dohledem, kontrolou a to i kontrolou ve smyslu řízení, aktem zájmu o daný objekt. Škoviera (2007, s. 27) uvádí, že Komárik považuje za předmět péče „uspokojování základních životních potřeb, potavy, oděvu, obydlí, vzdělání apod.“

Škoviera (2007, s. 30) dále uvádí, že výchova je na rozdíl od péče obousměrnou a oboustrannou aktivitou, ve které je zásadní vzájemná nezávislost osob. Výchova je zaměřena na naplnění psychologických a sociálních potřeb, zatímco péče na naplnění potřeb biologických. Zdůrazňuje také roli muže a ženy ve výchově a uvádí, že aktérem péče je pečovatel a aktérem výchovy vychovatel. V dilematu náhradní výchova, nebo náhradní péče se Škoviera jednoznačně přiklání ke spojení náhradní výchova.

1.2.2 Náhradní výchova

V legislativě se termín **náhradní výchova** objevil v zákoně č. 114/1988 Sb., o působnosti orgánů České republiky, resp. konkrétně v čl. I, bodu 22 změny výše uvedeného zákona – v zákoně č. 144/1991 Sb. V § 19, písm. a), č. 1 bylo uvedeno, že „okresní úřad rozhoduje v naléhavých případech o okamžitém umístění dítěte do náhradní výchovy nahrazující výchovu rodičů na dobu, než rozhodne soud“ a to s odkazem na § 46 zákona o rodině (viz Ústavní výchova). Termín se objevil také v nálezů ústavního soudu č. 75/1995 Sb., ve věci návrhu na zrušení § 46 zákona o rodině č. 94/1963 Sb.

Odkaz na výše uvedený nález ústavního soudu včetně přepisu § 19 odst. 1 písm. a) bodu 1 zákona č. 114/1988 Sb. se objevuje také v nálezů ústavního soudu č. 476/2004 Sb., ve věci návrhu na zrušení části zákona o výkonu ústavní výchovy.

Zároveň se termín objevuje v zákoně č. 326/1999 Sb., o pobytu cizinců na území České republiky v § 87, kde se v odst. 1 říká: „Cizinec mladší 18 let svěřený do náhradní výchovy rozhodnutím příslušného orgánu je oprávněn trvale pobývat na území, je-li alespoň jedna fyzická osoba, již je cizinec svěřen, přihlášená k trvalému pobytu na území nebo se na území nachází ústav, ve kterém je cizinec umístěn“ a to s odkazem na zákon č. 94/1963 Sb., o rodině, ve znění pozdějších předpisů. Tato platná právní norma tedy předpokládá, že svěřením dítěte do náhradní výchovy je svěřením do péče fyzické osobě nebo osobám nebo umístěním do ústavu.

Z výše uvedeného vyplývá, že zákonodárci mohou náhradní výchovu chápat jako pojem nadřazený náhradní rodinné péči a takové výchově, která je realizovaná mimo vlastní rodinu, nikoli však v náhradní rodině.

Poprvé byl termín náhradní výchova v ČR použit pravděpodobně občanským sdružením Asociace náhradní výchovy. V jejím pojetí, i když to není ve stanovách občanského sdružení jasně deklarováno, je náhradní výchovou myšlen především systém školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy a spolupracujících složek. Náhradní výchovu chápe jako výchovu realizovanou mimo vlastní rodinu, nikoli však v náhradní rodině. Při hledání názvu sdružení totiž sousloví náhradní výchova vzniklo za účelem vymezení od výchovy realizované v náhradní rodině – tedy v náhradní rodinné výchově (péči). Za systém náhradní výchovy by v této souvislosti bylo možné považovat soubor zařízení, které pečují o děti a mládež a jsou v gesci MŠMT ČR. Matoušek (2003) jej nepřesně nazývá systémem školských výchovných zařízení pro děti a mládež.

Pro potřeby této práce se náhradní výchovou myslí výchova dítěte umístěného mimo vlastní rodinu, nikoli však v náhradní rodině. Děje se tak nejen na základě rozhodnutí soudu, ale i na základě žádosti zákonných zástupců dítěte.

1.2.3 Náhradní výchovná péče

Náhradní výchovnou péčí se rozumí ústavní výchova, ochranná výchova a péče o děti v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (MPSV, 2006b, s. 3). Poskytování náhradní výchovné péče je dle zákona č. 109/2002 Sb., ve znění pozdějších změn účelem školských zařízení pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy.

Někteří autoři používají jako synonymum náhradní výchovné péče sousloví **ústavní péče**, nebo také **náhradní ústavní péče**. Používání tohoto pojmu v souvislosti s celým systémem náhradní výchovy je však lepší se vyhnout. Ústavní (a výchovnou) péči totiž poskytují dětem dle zákona zařízení v rezortu MZ ČR. Ve zdravotnictví je používán pojem zdravotní ústavní péče, kterou se obecně myslí péče lůžková. Dle Matouška (Matoušek, 2003, s. 253) je ústavní péče taková péče, která je poskytována klientům profesionály (případně také dobrovolníky) v ústavním zařízení. Na Slovensku soud nařizuje právě ústavní péči (ústavná

starostlivosť) dle zákona č. 36/2005 Z.z., o rodině (dříve se jednalo, stejně jako v ČR, o ústavní výchovu) a zákon č. 305/2005 Z.z., o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov výše uvedené reflektuje a hovoří o zařízeních ústavní péče (zariadenia ústavnej starostlivosti) (Škoviera, 2007).

Zavádějící je použití sousloví **ústavní výchova** jako synonyma náhradní výchovné péče a to i přes to, že je možné chápat použití tohoto sousloví ve významu náhradní výchovné péče přímo v § 46 odst. 2 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině (náhradní rodinná péče nebo rodinná péče v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc má přednost před výchovou ústavní), neboť ústavní výchova je institutem práva, konkrétně práva rodinného (viz Ústavní výchova).

Mezinárodně používaným synonymem slova ústav je instituce (anglicky *institution*, německy *die Institution*, francouzsky *institution* (f), španělsky *instituto*, italsky *istituto*, rusky *институт*). MŠMT ČR používá sousloví **institucionální výchova** jako primární označení systému náhradní výchovy v rezortu školství. Odpovídá tomu i název odboru, pod který školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy spadají – odbor speciálního školství a institucionální výchovy.

Dalším synonymem, jehož původ lze hledat především v anglicky psané literatuře, je **rezidenční výchova (péče)**. Škoviera uvádí, že na Slovensku je pojem používán např. V. Labáthem (Škoviera, 2007, s. 28).

1.2.4 Náhradní péče

Termín **náhradní péče** o dítě se v legislativě neobjevuje, i když v teorii a praxi je hojně používán. Nejčastěji jako pojem nadřazený dvěma formám náhradní péče – náhradní rodinné péči a náhradní výchovné péči (tento termín se jako opozitum náhradní rodinné péče doslova nabízí).

1.2.5 Náhradní rodinná péče

Náhradní rodinnou péčí se rozumí pěstounská péče, včetně pěstounské péče na přechodnou dobu, osvojení, osobní poručenská péče a výchova dítěte jinou fyzickou osobou než rodičem (MPSV, 2006b, s. 3). **Náhradní rodinnou výchovou a náhradní výchovou v rodině** se pak zpravidla myslí právě náhradní rodinná péče.

1.2.6 Shrnutí

Nejednotnost a nejasné definice výše uvedených pojmů dokazuje i fakt, že někteří autoři dávají rovnítko mezi pojmy náhradní výchova a náhradní péče (Macháčková, 2000), jiní zase dávají rovnítko mezi náhradní výchovnou péčí a náhradní péčí (Svobodová et al., 2002) a

nebo používají pojem náhradní výchovná péče jako pojem nadřazený jejím dvěma formám – ústavní péči a péči v náhradní rodině (Senát, 2001, Toman). Při studiu tohoto tématu je proto třeba mít uvedené na paměti a věnovat velkou pozornost tomu, co různí autoři uvedením konkrétních pojmů myslí.

System náhradní výchovy je pro potřeby této práce definován jako soubor institucí, které se podílejí na realizaci náhradní výchovy, přičemž náhradní výchovou se v tomto případě myslí svěřeni dítěte do péče mimo vlastní rodinu, nikoli však do náhradní rodiny.

1.3 Ústavní výchova, ochranná výchova, předběžné opatření

1.3.1 Ústavní výchova

Ústavní výchova je institut rodinného práva definovaný v § 46 zákona č. 94/1963 Sb., o rodině. Soud ji může nařídit v případě, že je vážně ohrožena nebo narušena výchova dítěte nebo nemohou-li rodiče výchovu dítěte zabezpečit. Z důležitých důvodů ji může prodloužit až na jeden rok po dosažení zletilosti.

Před tím, než soud nařídí ústavní výchovu, je povinen zkoumat, zda nelze výchovu zajistit náhradní rodinnou péčí nebo rodinnou péčí v zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (§ 42 zákona č. 359/1999 Sb.). Tyto dvě formy mají před nařízením ústavní výchovy vždy přednost. Tuto logiku podporuje i Úmluva o právech dítěte a vlastně i samotné řazení institutů náhradní rodinné péče před institut ústavní výchovy v zákoně č. 94/1963 Sb., o rodině (§ 45 – svěřeni do výchovy jiné fyzické osobě, § 45, písm. a) až § 45, písm. d) – svěřeni do pěstounské péče fyzické osobě, § 46 nařízení ústavní výchovy).

Pokud je dítěti nařízena ústavní výchova, má soud povinnost nejméně jednou za 6 měsíců přezkoumat, zda trvají důvody pro její nařízení nebo zda není možné zajistit dítěti náhradní rodinnou péči. Za tímto účelem si soud:

- vyžádá zprávy příslušného orgánu sociálně-právní ochrany dětí,
- opatří vyjádření dítěte, je-li ho dítě schopno,
- vyzve rodiče dítěte k vyjádření jejich stanoviska.

Ústavní výchova je tedy krajním řešením, soud musí zkoumat jiné možnosti, jak zajistit výchovu dítěte.

Ústavní výchova dětí od narození do jednoho roku věku se vykonává v kojeneckých ústavech a od jednoho do tří let v dětských domovech. Obě zařízení jsou v gesci MZ ČR. Macháčková (2000, s. 134) uvádí, že původně byly do kojeneckých ústavů umísťovány děti ze zdravotních důvodů, zatímco dnes převažují důvody sociální.

Výkon ústavní výchovy dětí starších tří let je svěřen zařízením, která spadají do gesci MŠMT ČR.

Výkon ústavní výchovy dětí s tělesným nebo mentálním postižením je pak svěřen zařízením sociální péče v gesci MPSV ČR.

1.3.2 Ochranná výchova

Ochranná výchova je institutem trestního práva, neboť se v zákoně č. 218/2003 Sb. hovoří o subsidiaritě použití trestního zákona a trestního řádu a tento zákon je tzv. *lex specialis* vůči trestnímu zákonu a trestnímu řádu. Dle zákona č. 218/2003 Sb. je ochranná výchova jednou z forem ochranného opatření. Dítětem se dle tohoto zákona rozumí ten, kdo v době spáchání činu jinak trestného nedovršil patnáctý rok věku, mladistvým se rozumí ten, kdo v době spáchání provinění dovršil patnáctý rok a nepřekročil osmnáctý rok svého věku a mládeží se rozumí děti mladší patnácti let a mladiství.

Soud pro mládež může mladistvému ochrannou výchovu uložit v zákonem jasně vymezených případech (§ 22 zákona č. 218/2003 Sb.):

- o výchovu mladistvého není náležitě postaráno a nedostatek řádné výchovy nelze odstranit v jeho vlastní rodině nebo v rodině, v níž žije,
- dosavadní výchova mladistvého byla zanedbána,
- prostředí, v němž mladistvý žije, neposkytuje záruku jeho náležité výchovy, a nepostačuje uložení ústavní výchovy podle zákona o rodině.

Ochranná výchova se ukládá na tak dlouho, dokud to vyžaduje její účel, nejdéle však do 18 let věku mladistvého. Paralelně k ústavní výchově lze i ochrannou výchovu prodloužit do 19. roku věku mladistvého, vyžaduje-li to jeho zájem. Pokud nelze ochrannou výchovu ihned vykonat, soud pro mládež nařídí do doby jejího zahájení dohled probačního úředníka.

Na základě § 93 odst. 1 zákona č. 218/2003 Sb. může soud pro mládež uložit dítěti mladšímu 15 let, které se dopustilo činu jinak trestného, tato opatření:

- dohled probačního úředníka,
- zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče,

- ochrannou výchovu.

Soud pro mládež pak ukládá ochrannou péči dítěti, které dovršilo 12 let svého věku a je mladší než 15 let a které spáchalo čin, za který trestní zákon dovoluje uložení výjimečného trestu. Dítěti mladšímu 15 let ochrannou výchovu ukládá, odůvodňuje-li to povaha spáchaného činu jinak trestného a je-li to nezbytně nutné k zajištění řádné výchovy dítěte (dítěti může být v tomto případě i méně, než 12 let).

1.3.3 Přeměna ústavní a ochranné výchovy

Soud může v případě, že se mladistvý bude i bez omezení danými ochrannou výchovou řádně chovat a pracovat, přeměnit ochrannou výchovu v ústavní (příp. podmíněně umístít mladistvého mimo výchovné zařízení) i v případě, že nepominuly všechny důvody pro uložení ochranné výchovy. Neplní-li mladistvý očekávání, může soud přeměnit ústavní výchovu zpět na ochrannou výchovu (Česko, 2003, § 23).

1.3.4 Předběžné opatření

Na základě zákona č. 99/1963 Sb., občanského soudního řádu nařizuje předseda senátu předběžným opatřením předání dítěte do péče osoby, kterou v usnesení označí. Předběžného opatření se využívá v případě, ocitlo-li se nezletilé dítě bez jakékoli péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy nebo narušeny. Předběžné opatření trvá po dobu jednoho měsíce od jeho vykonatelnosti a může být i opakovaně prodlouženo o jeden měsíc tak, aby celková doba trvání nepřesáhla šest měsíců (předběžného opatření o svěřeni dítěte do pěstounské péče na přechodnou dobu může být prodlouženo po uplynutí doby 3 měsíců od vykonatelnosti) (Česko, 1963).

Předběžné opatření vydává soud v případech nebezpečí z prodlení či při řešení nenadálé, akutní situace jedince. Má krátkodobé poslání a je následně soudem dořešeno – může být zrušeno nebo soud nařídí ústavní výchovu (Slomek, 2006). Podá-li návrh na předběžné opatření obecní úřad obce s rozšířenou působností (orgán sociálně-právní ochrany dítěte), soud o něm musí rozhodnout ve lhůtě 24 hodin od podání.

1.4 Význam systému náhradní výchovy

Jedním ze stěžejních prvků celého systému náhradní výchovy realizované ve školských zařízeních je diagnostika dítěte v diagnostickém ústavu. To umožňuje vybrat pro dítě to nejvhodnější zařízení. Zároveň je to právě diagnostický ústav, který může připravit dítě pro úspěšnou adaptaci na institucionální prostředí a pro to, aby v něm obstálo. Jelikož diagnostické ústavy také metodicky řídí a koordinují výchovnou práci ve spádových zařízeních, stávají se tím i důležitou součástí kontroly celého systému.

Koncepce modelu systému náhradní výchovy, ve kterém diagnostický ústav rozděluje děti do dětských domovů a výchovných ústavů, existuje již od roku 1970, kdy byla vytvořena první ucelená koncepce dětských domovů, výchovných a diagnostických ústavů. V roce 1971 byla vydána organizační směrnice a metodický návod – tzv. modrá kniha. Výše uvedená školská zařízení byla v roce 1978 zakotvena v zákoně o školských zařízeních a zároveň v zákoně o státní správě a samosprávě ve školství. V roce 1981 byla vydána vyhláška č. 64 o školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy, která v podstatě platila do roku 2002 (Senát, 2001, Dvořák).

1.5 Rezort systému náhradní výchovy a mezirezortní koordinace

V současné době je náhradní výchova realizována v gesci tří ministerstev. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR má v gesci školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, Ministerstvo zdravotnictví ČR zvláštní dětská zařízení (kojenecké ústavy, dětské domovy) a konečně Ministerstvo práce a sociálních věcí zařízení sociální péče a zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc (viz dále).

Kromě rezortů, v nichž je náhradní výchova přímo realizována, jsou součástí systému složky v gesci dalších ministerstev. Konkrétně Ministerstvo spravedlnosti ČR (soudy, státní zastupitelství, probační a mediační služba, věznice pro mladistvé) a Ministerstvo vnitra ČR (policie).

Mimo všech výše uvedených státních orgánů má na fungování systému významný podíl také Ministerstvo financí ČR, které zabezpečuje financování celého systému.

V roce 2003 doporučil Výbor pro dětská práva při OSN sjednocení koordinace náhradní výchovné péče. V prosinci 2005 schválila vláda usnesením č. 1652 přípravu Koncepce péče o ohrožené děti a děti žijící mimo vlastní rodinu a touto přípravou pověřila MPSV, které koncepci vydalo v roce 2006. V oblasti náhradní výchovy (koncepce hovoří o zařízeních pro děti vyžadující okamžitou pomoc a o ústavní péči) vytyčilo MPSV v koncepci tyto úkoly (MPSV, 2006a):

- provedení analýzy činnosti a vytíženosti zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc zejména s ohledem na četnost a délku pobytu dětí v zařízení,
- zpracování koncepce institutu zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc,
- vytvoření metodického pokynu k práci s dětmi v zařízení vyžadující okamžitou pomoc,
- provedení komplexní analýzy počtu dětí v ústavní péči,

- zpracování metodického pokynu k práci s dětmi v ústavní péči z hlediska působnosti orgánu sociálně-právní ochrany dětí s důrazem na přípravu dětí na odchod z ústavní péče, spolupráce s pracovníky ústavních zařízení,
- zpracování metodického pokynu k postupu orgánu sociálně-právní ochrany dětí při práci s dítětem umístěným v ústavní péči a jeho rodinou, zejména s ohledem na případy, kdy je velmi nízká pravděpodobnost návratu dítěte do původního prostředí.

V programovém prohlášení vlády Mirka Topolánka z roku 2007 je uvedeno, že vláda prosadí změnu charakteru sociálně-právní ochrany dětí preferencí rodinné péče před péčí ústavní. Cílem vlády je také sjednocení agendy sociálně-právní ochrany dítěte pod rezort MPSV a zřízení ministerstva práce, sociálních věcí a rodiny (Vláda, 2007).

V březnu 2007 vydal Veřejný ochránce práv (Ochránce) zprávu z návštěv zařízení, v nichž se vykonává ústavní a ochranná výchova. Ve zprávě se mimo jiné uvádí, že celková koncepce náhradní péče o dítě a mládež je v současnosti nekoordinovaná a s ohledem na rozšíření kontextu sociální práce mnohdy na celou rodinu doporučuje sjednocení pod MPSV (Ochránce, 2007). Obdobná prohlášení a doporučení vydávají také nejrůznější neziskové organizace.

Pilař (2005) uvádí, že jedním z doporučení Výboru OSN pro práva dítěte je koordinace náhradní výchovné péče z jednoho místa. Za reálný považuje vznik nad-rezortního orgánu, za jehož činnost by bylo zodpovědné jedno z ministerstev (podobným orgánem je v praxi již ověřený Republikový výbor prevence kriminality v gesci MV ČR).

I na základě výše uvedených dokumentů je zřejmé, že existují snahy převést alespoň část systému náhradní výchovy pod gesci MPSV. Zkušenosti ze Slovenské republiky s touto změnou však nejsou jednoznačné – s přechodem pod MPSV např. ztratili zaměstnanci dětských domovů statut pedagogického pracovníka, což by u nás znamenalo výrazné snížení mezd. Stát by ušetřil, ale funkční systém, který se po přijetí zákona č. 109/2002 Sb. výrazně zkvalitnil, by se velmi pravděpodobně rozpadl, uvádí v rozhovoru Jiří Pilař (Švancar, 2007).

1.6 Náhradní výchova v rezortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR

Dle § 7, odst. 4 školského zákona (zákon č. 561/2004 Sb.) jsou školská zařízení zajišťující ústavní a ochranou výchovu anebo preventivně výchovnou péči součástí vzdělávací soustavy. Vzdělávání ve školských zařízeních zajišťují dle § 7, odst. 7 pedagogičtí pracovníci (zákon č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících).

Od 1. 7. 2002 je v účinnosti **zákon č. 109/2002 Sb.**, o výkonu ústavní nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních. S účinností od 1. 12. 2005 byl významně změněn zákonem č. 383/2005 Sb. (před touto změnou byl změněn ještě nálezem ústavního soudu č. 476/2004 Sb., zákonem č. 562/2004 Sb., kterým se mění některé zákony v souvislosti s přijetím školského zákona a zákonem č. 563/2004 Sb., o pedagogických pracovnících a o změně některých zákonů).

Tam, kde se v této práci hovoří o zákoně č. 109/2002 Sb., má se na mysli zákon ve znění všech pozdějších změn. Tam, kde se v souvislosti se zákonem č. 109/2002 Sb. hovoří o nařízení ústavní výchovy, má se na mysli i nařízení předběžného opatření.

Podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních jsou upraveny **vyhláškou č. 438/2006 Sb.** (nahradila vyhlášku č. 334/2003 Sb., která byla změněna vyhláškou č. 339/2005 Sb.). **Vyhláška č. 458/2005** pak specifikuje organizaci výchovně vzdělávací péče ve střediscích výchovné péče.

1.6.1 Zařízení

Účelem zařízení je poskytovat dětem od 3 do 18 let (případně zletilým osobám do 19 let) náhradní výchovnou péči a to na základě rozhodnutí soudu o ústavní výchově, ochranné výchově nebo o předběžném opatření. Přípravuje-li se zletilá osoba soustavně na své budoucí povolání, zařízení jí může poskytovat náhradní výchovnou péči až do 26 let. Zařízeními jsou diagnostický ústav, dětský domov, dětský domov se školou, výchovný ústav. V zařízeních je dětem poskytováno plné přímé zaopatření (stravování, ubytování, ošacení, učební potřeby a pomůcky, úhrada nákladů na vzdělávání, zdravotní péči, léčiva, kapesné, osobní dary, věcná pomoc při odchodu zletilých ze zařízení). Základní organizační jednotkou pro práci s dětmi je výchovná skupina (diagnostický ústav, výchovný ústav) nebo rodinná skupina (dětský domov, dětský domov se školou) (Česko, 2002).

1.6.1.1 Diagnostický ústav

Diagnostický ústav přijímá děti, u kterých soud rozhodl o ústavní výchově, ochranné výchově nebo o předběžném opatření. Na základě výsledků komplexního vyšetření, zdravotního stavu dětí a volné kapacity jednotlivých zařízení je umísťuje do dětských domovů, dětských domovů se školou nebo výchovných ústavů vyjma dětí, o jejichž umístění v důsledku jejich poruch chování požádali zákonní zástupci dítěte (tzv. dobrovolné pobyty). Po nezbytně nutnou dobu poskytuje péči také dětem s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou zadržným na útěku z jiných zařízení nebo od osob odpovědných za výchovu, a to na základě předběžného opatření (Česko, 2002).

Diagnostický ústav vede evidenci dětí v zařízeních ve svém územním obvodu a zajišťuje metodické vedení, koordinaci a ověřování účelnosti postupu a výsledku výchovné práce

v těchto zařízeních. Dětské domovy, dětské domovy se školou a výchovné ústavy nacházející se v územním obvodu diagnostického ústavu mu na jeho žádost poskytují potřebné údaje z osobní dokumentace dětí a dokumentace o umístění a průběhu pobytu dítěte (Česko, 2002).

V diagnostickém ústavu jsou zřizovány nejméně 3 výchovné skupiny pro účely komplexního vyšetření dětí. Výchovnou skupinu tvoří v diagnostickém ústavu nejméně 4 a nejvíce 8 dětí. Pokud je diagnostický ústav členěn podle pohlaví nebo podle věku dítěte, jsou tak členěny i výchovné skupiny (Česko, 2002).

K 22. 11. 2007 bylo v rejstříku škol a školských zařízení 14 právnických osob, které vykonávají činnost diagnostických ústavů. Jejich seznam je v příloze č. 1.

1.6.1.2 Dětský domov

Do dětského domova mohou být umístovány děti ve věku zpravidla od 3 do nejvýše 18 let a nezletilé matky spolu s jejich dětmi. Účelem dětského domova je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, které nemají závažné poruchy chování. Tyto děti se vzdělávají ve školách, které nejsou součástí dětského domova (Česko, 2002).

V dětském domově lze v jedné budově či ve více budovách v jednom areálu zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin. Rodinnou skupinu tvoří nejméně 6 a nejvíce 8 dětí, zpravidla různého věku a pohlaví. Sourozenci se zpravidla zařazují do jedné rodinné skupiny (Česko, 2002).

K 22. 11. 2007 bylo v rejstříku škol a školských zařízení 155 právnických osob, které vykonávají činnost dětských domovů.

1.6.1.3 Dětský domov se školou

Účelem dětského domova je zajišťovat péči o děti s nařízenou ústavní výchovou, mají-li závažné poruchy chování, vyžadují výchovně léčebnou péči (pro přechodnou nebo trvalou duševní poruchu), s uloženou ochrannou výchovou, jsou-li nezletilými matkami s nařízenou ústavní výchovou nebo uloženou ochrannou výchovou a o jejich děti. Zpravidla jsou do něj umístovány děti od 6 let do ukončení povinné školní docházky (Česko, 2002).

V dětském domově lze v jedné budově či ve více budovách v jednom areálu zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 rodinných skupin. Rodinnou skupinu tvoří nejméně 5 a nejvíce 8 dětí, zpravidla různého věku a pohlaví. Sourozenci se zpravidla zařazují do jedné rodinné skupiny (Česko, 2002).

K 22. 11. 2007 bylo v rejstříku škol a školských zařízení 29 právnických osob, které vykonávají činnost dětských domovů se školou. Jejich seznam je v příloze č. 2.

1.6.1.4 Výchovný ústav

Výchovný ústav pečuje o děti starší 15 let se závažnými poruchami chování, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Jeho účelem je především vychovávat a vzdělávat. Zřizují se odděleně pro děti s nařízenou ústavní výchovou a uloženou ochrannou výchovou, případně jako výchovný ústav nebo výchovná skupina pro nezletilé matky a jejich děti nebo pro děti vyžadující výchovně léčebnou péči. Do výchovného ústavu může být umístěno i dítě s uloženou ochrannou výchovou starší 12 let, v jehož chování se projevují tak závažné poruchy, že nemůže být umístěno v dětském domově se školou. V případě zvláště závažných poruch chování může být do výchovného ústavu výjimečně umístěno dítě s nařízenou ústavní výchovou mladší 15 let (Česko, 2002).

Ve výchovném ústavu lze v jedné budově či ve více budovách v jednom areálu zřídit nejméně 2 a nejvíce 6 výchovných skupin. Výchovnou skupinu tvoří nejméně 5 a nejvíce 8 dětí (Česko, 2002).

K 22. 11. 2007 bylo v rejstříku škol a školských zařízení 34 právnických osob, které vykonávají činnost výchovných ústavů. Jejich seznam je v příloze č. 3.

1.6.2 Školské zařízení pro preventivně výchovnou péči

Preventivně výchovnou péči se myslí poskytování speciálně pedagogických a psychologických služeb dětem s rizikem poruch chování nebo dětem s již rozvinutými projevy poruchy chování, u nichž není nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Služby jsou poskytovány také zletilým osobám do ukončení středního vzdělávání (klientům) a osobám odpovědným za výchovu a pedagogickým pracovníkům. Preventivně výchovnou péči poskytuje středisko výchovné péče nebo diagnostický ústav formou ambulantních (na základě žádosti osob odpovědných za výchovu nebo klientů starších 15 let), celodenních nebo internátních služeb (na základě žádosti zákonných zástupců klienta nebo zletilého klienta). Celodenní nebo internátní péče je poskytována pouze po doporučení podle výsledků ambulantní péče. Při poskytování celodenní a internátní služby tvoří výchovnou skupinu nejméně 6 a nejvíce 8 klientů (Česko, 2002).

1.6.2.1 Středisko výchovné péče

Středisko výchovné péče poskytuje preventivní speciálně pedagogickou a psychologickou pomoc klientům, u kterých je riziko či projevy poruch chování a také klientům propuštěným z ústavní výchovy, kterým středisko výchovné péče pomáhá při jejich začlenění do společnosti. Péče je zaměřena na odstraňování a zmírňování již vzniklých výchovných poruch a negativních jevů v sociální oblasti a na prevenci vzniku dalších a to u klientů, u kterých nebyla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova. Středisko výchovné péče poskytuje odborné konzultace také osobám odpovědným za výchovu a pedagogickým pracovníkům. Při poskytování metodické pomoci školám, předškolním zařízením a školským

zařízením spolupracuje na území své působnosti s pedagogicko-psychologickými poradnami, speciálně pedagogickými centry v případě klientů se zdravotním postižením a také s orgány, které působí v oblasti prevence sociálně patologických jevů a drogových závislostí (Česko, 2002).

Střediska výchovné péče jsou zřizována při většině diagnostických ústavů v ČR. Tyto diagnostické ústavy pak zpravidla neposkytují preventivně výchovnou péči.

K 22. 11. 2007 bylo v rejstříku škol a školských zařízení 17 právnických osob, které vykonávají činnost středisek výchovné péče. Jejich seznam je v příloze č. 4.

1.6.3 Zařízení pro děti-cizince

Zařízení pro děti-cizince je zřízeno na základě § 2, odst. 4 zákona č. 109/2002 Sb. Podrobnosti pak upravuje vyhláška č. 438/2006 Sb. Zařízení plní úkoly diagnostické, výchovně vzdělávací, terapeutické a sociální (Česko, 2006b). Zařízení vykonává činnost diagnostického ústavu, dětského domova se školou, výchovného ústavu, střediska výchovné péče a základní a praktické školy.

1.7 Náhradní výchova v rezortu Ministerstva zdravotnictví ČR

Ke konci roku 2006 bylo v ČR 34 kojeneckých ústavů a dětský domovů pro děti do 3 let. K témuž datu byla kapacita těchto ústavů 1 877 lůžek a bylo v nich umístěno 1 470 dětí. V průběhu roku bylo přijato 1 673 dětí, nejčastěji ze sociálních důvodů. Propuštěno bylo během roku 1 714 dětí, 50% do vlastní rodiny. Téměř polovina propuštěných dětí strávila v ústavu více než půl roku (ÚZIS, 2007).

1.7.1 Zvláštní dětská zařízení

K zařízením léčebně preventivní péče se přiřazují kojenecké ústavy, dětské domovy a jesle, pečující o všestranný rozvoj dětí ve věku do tří let (Česko, 1966, § 38).

1.7.1.1 Kojenecký ústav

Kojenecké ústavy poskytují ústavní a výchovnou péči dětem od 0 do 1 roku, jejichž vývoj je ohrožen nevhodným domácím prostředím, a to zpravidla do věku jednoho roku (Česko, 1991a, § 20, odst. 1).

1.7.1.2 Dětský domov

Dětské domovy poskytují ústavní a výchovnou péči dětem od 1 roku do 3 let, o něž nemá kdo pečovat nebo jimž nelze ze sociálních důvodů zajistit péči ve vlastní rodině, popřípadě náhradní rodinnou péči a to ve věku od jednoho do tří let, pokud ze zdravotních nebo sociálních důvodů ji není nutné poskytovat starším dětem (Česko, 1991a, § 20, odst. 2).

1.7.1.3 Dětské centrum

Dětské centrum je komplexní zařízení, které zahrnuje jednak ambulantní část a jednak lůžkovou část. V dětském centru působí tzv. sociálně-pediatrický tým – lékař (sociální pediatr), psycholog (klinický), speciální pedagog, různí terapeuti (fyzioterapeut, muzikoterapeut, arteterapeut apod.). Úkolem dětských center je zejména diferenciatní diagnostika, prognóza (zdravotní i sociální), poradenství a terapie, sociálně-právní ochrana. Výhodami těchto zařízení jsou centralizace péče, její komplexnost a flexibilita. V současné době lze za dětské centrum v tomto pojetí považovat dětská centra Znojmo, Jihlava, Veselá, Zlín a Praha (Schneiberg, 2007, příspěvek *Dětská centra jako moderní zařízení multidisciplinární péče na semináři Aktuální otázky péče o děti v zařízeních*).

Pojem dětské centrum není v platných právních normách zakotven. V současné době však probíhá příprava zákona o dětských centrech (původně se mělo jednat o zákoně o kojeneckých ústavech a dětských domovech). Do budoucna se počítá s transformací stávajících kojeneckých ústavů a dětských domovů právě na dětská centra. Tvůrci tohoto zákona jdou až tak daleko, že uvažují o nad-rezortní působnosti této právní normy a tedy řešení mezirezortní koordinace v oblasti náhradní výchovy (Truellová, 2007, příspěvek *Stav legislativy v oblasti dětských center* na semináři *Aktuální otázky péče o děti v zařízeních*).

1.8 Náhradní výchova v rezortu Ministerstva práce a sociálních věcí ČR

1.8.1 Orgán sociálně-právní ochrany dětí

Orgán sociálně-právní ochrany dětí je státním orgánem, který je od r. 2003 součástí obecních úřadů s rozšířenou působností. Zabezpečuje sociálně-právní ochranu dětí (Matoušek, 2003, s. 133–134). Stěžejním dokumentem problematiky sociálně-právní ochrany dětí je zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí.

Sociálně-právní ochranou dětí se rozumí zejména:

- ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu,
- ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění,
- působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny (Česko, 1999c, § 1. odst. 1).

1.8.2 Zařízení sociálně-právní ochrany

Obce a kraje mohou zřizovat zařízení sociálně-právní ochrany, kterými jsou:

- zařízení odborného poradenství pro péči o děti,
- zařízení sociálně výchovné činnosti,
- zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc,
- výchovně rekreační tábory pro děti,
- zařízení pro výkon pěstounské péče (Česko, 1999c, § 39).

Zákon ukládá obcím povinnost hlásit zřízení a zrušení zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc příslušnému krajskému úřadu a stejnou povinnost ukládá krajskému úřadu ve vztahu k MPSV ČR.

Dle § 48 zákona č. 359/1999 Sb. je možné sociálně-právní ochranu vykonávat na základě pověření. Pověřené osoby mohou vykonávat sociálně-právní ochranu na základě předem určeného rozsahu. Pověření ke zřizování zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc vydává krajský úřad. Podmínky pro vydání pověření jsou podání žádosti, předložení dokladu o ukončeném vzdělání, bezúhonnost, zajištění hygienických podmínek pro zařízení, vlastnické nebo užívací právo k objektu zařízení, potřebné materiální a technické vybavení a předložení výroční zprávy příp. jiného dokladu, který obsahuje popis činnosti a pravidla hospodaření subjektu. Pověřená osoba je povinna po dobu vykonávání sociálně-právní ochrany pojistnou smlouvu pro případ odpovědnosti za škodu způsobenou právě výkonem sociálně-právní ochrany.

1.8.2.1 Zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc

Právní rámec zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc je zakotven v § 42 zákona č. 359/1999 Sb. Zařízení mohou zřizovat obce a kraje.

Péči poskytuje dítěti, které se ocitlo bez jakékoli péče nebo jsou-li jeho život nebo příznivý vývoj vážně ohroženy. Péči poskytuje také dítěti, které se ocitlo bez péče přiměřené jeho věku, jde-li o dítě týrané nebo zneužívané nebo o dítě, jehož základní práva jsou závažným způsobem ohrožena. Ochrana a pomoc spočívá v uspokojování základních životních potřeb, včetně ubytování, v zajištění zdravotní péče zdravotnickým zařízením a v psychologické a jiné obdobné nutné péči (Česko, 1999c, § 42, odst. 1).

V zařízení je dítě umístěno:

- na základě rozhodnutí soudu,
- na základě žádosti obecního úřadu obce s rozšířenou působností,
- na základě žádosti zákonného zástupce dítěte,
- nebo požádá-li o to dítě.

Někteří odborníci v oblasti náhradní výchovy kritizují křehký právní rámec zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc a poukazují na fakt, že tato zařízení jsou v mnoha směrech téměř totožná s především školskými zařízeními pro výkon ústavní výchovy nebo ochranné výchovy, jenž mají právní rámec jasně definovaný zákonem č. 109/2002 Sb. a vyhláškou č. 438/2006 Sb.

Dle MPSV (2006a) je zřejmé, že děti v těchto zařízeních nepobývají po dobu, kterou předpokládal zákon o sociálně-právní ochraně a pro kterou byla tato zařízení koncipována a zřizována (po dobu okamžité pomoci a krátkodobě), ale dlouhodobě. Je nutné upravit podmínky péče o děti v těchto zařízeních tak, aby byla garantována odpovídající úroveň bez ohledu na zřizovatele.

Seznam osob pověřených k výkonu sociálně-právní ochrany dětí je k dispozici na webových stránkách MPSV ČR (<http://www.mpsv.cz/>).

Níže uvedená zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc rozhodně nejsou kompletním výčtem. Mají pouze ilustrovat možnou variabilitu těchto zařízení, která lze považovat za součást systému náhradní výchovy.

Občanského sdružení **Dům tří přání, o.s.** (<http://www.dumtriprani.cz/>) provozuje Azylový dům Přemysla Pittra – zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Je rozdělen na pobytovou a ambulantní část. *Pobytová* část sestává ze tří krizových lůžek (po dobu jednoho nebo několika dnů) a sedmi azylových lůžek (až do 3 měsíců). Podmínkou přijetí dítěte na pobyt je spolupráce s rodinnými příslušníky, kteří pravidelně jedenkrát týdně dochází na *ambulanci* azylového domu. Ta je určena rodinám před pobytem dítěte v azylovém domě, v průběhu pobytu i po jeho ukončení. Dům tří přání, o.s. provozuje také *terénní službu*, která je určena rodinám po ukončení pobytu dítěte.

Fond ohrožených dětí (<http://www.fod.cz/>) provozuje síť zařízení Klokánek. Cílem projektu je změnit údajně nevyhovující systém ústavní výchovy a nahradit jej v co největší míře přechodnou rodinnou péčí na dobu, než se dítě může po vyřešení nebo zlepšení situace vrátit domů, nebo než je pro něj nalezena trvalá náhradní rodina (osvojení, pěstounská péče). Přes proklamovaný cíl jsou děti z těchto zařízení často umísťovány v diagnostickém ústavu.

Kojenecký ústav s dětským domovem v Plzni (<http://www.kojenecky-ustav.cz/>) je příspěvkovou organizací Magistrátu města Plzně. Poskytuje komplexní zdravotní a výchovnou péči dětem od narození do tří let věku, jejichž zdravotní stav a vývoj je narušen nebo ohrožen z důvodů zdravotních či sociálních. Provozuje zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc – zařízení Šneček. Do zařízení jsou na přechodnou dobu přijímány děti, jejichž život, zdravotní stav, přiměřený vývoj či základní práva jsou ohrožena a to na přechodnou dobu až do vyřešení situace.

1.8.3 Zařízení sociálních služeb

Dle § 120, odst. 9 zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách se ústavy sociální péče podle dosavadních právních předpisů považují za zařízení sociálních služeb uvedené v § 34 odst. 1 písm. c) až f). Pod písmenem d) jsou uvedeny domovy pro osoby se zdravotním postižením, které od 1. 7. 2007 nahradily mimo jiné ústavy sociální péče pro tělesně postiženou mládež, tělesně postiženou mládež s přidruženým mentálním postižením, tělesně postiženou mládež s více vadami a mentálně postiženou mládež (před 1. 7. 2007 zřízené dle § 61 odst. 1 písm. a) až d) vyhlášky MPSV ČR č. 182/1991 Sb.).

1.8.3.1 Domovy pro osoby se zdravotním postižením

V domovech pro osoby se zdravotním postižením může být vykonávána ústavní výchova podle zvláštních právních předpisů (zákon o rodině). Pro výkon ústavní výchovy v domovech pro osoby se zdravotním postižením platí přiměřeně ustanovení o právech a povinnostech dětí umístěných ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy podle zvláštního právního předpisu (zákon o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních) (Česko, 2006a, § 48, odst. 4).

1.9 Náhradní výchova v rezortu Ministerstva spravedlnosti ČR

Dle zákona č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže se postupuje v případě, že osoba mladší 18 let spáchá takový čin, který by byl u dospělé osoby považován za trestný. U mladistvých se hovoří o provinění, u dětí o čin jinak trestný.

Mladistvému, je-li shledán vinným, lze dle tohoto zákona uložit následující tzv. opatření:

- výchovná opatření – dohled probačního úředníka, probační program, výchovné povinnosti, výchovná omezení, napomenutí s výstrahou,
- ochranná opatření – ochranné léčení, ochranná výchova, zabránění věci či jiné majetkové hodnoty,

- trestní opatření – obecně prospěšné práce, peněžitá opatření, peněžitá opatření s podmíněným odkladem výkonu, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, vyhoštění, odnětí svobody podmíněně odložené na zkušební dobu s dohledem, odnětí svobody nepodmíněně.

Dítěti (do 15 let) může soud uložit dohled probačního úředníka, zařazení do terapeutického, psychologického nebo jiného vhodného výchovného programu ve středisku výchovné péče nebo ochrannou výchovu.

1.9.1 Soud

Soud je nezávislý a nestranný státní orgán, který vykonává soudní moc (Česko, 1993a, čl. 81) a realizuje tak právo na soudní ochranu, které je zakotveno v Listině základních práv a svobod (Česko, 1993b, čl. 36). Stěžejním zákonem je zákon č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích.

Soud pro mládež Podle zákona projednávají trestní věci mladistvých soudy pro mládež. Neznamená to však, že by byly vytvářeny nové soudní orgány, ale trestní věci mladistvých řeší specializovaní soudci obecných soudů.

1.9.2 Státní zastupitelství

Státní zastupitelství je součástí výkonné moci a v Ústavě České republiky je zakotveno v čl. 80 (Česko, 1993a). Postavení, působnost, vnitřní vztahy, organizaci a správu státního zastupitelství pak upravuje zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství. Jde o soustavu úřadů, které jsou určeny k zastupování státu při ochraně veřejného zájmu. Především plní roli orgánu veřejné žaloby v trestním řízení. Mimo jiné také vykonává dozor v místech, kde se vykonává ochranná nebo ústavní výchova.

1.9.3 Probační a mediační služba České republiky

Probační a mediační služba ČR (<http://www.pmscr.cz/>) organizuje a vykonává dohled nad obviněným, obžalovaným nebo odsouzeným, kontrolu výkonu trestů, které nespočívají v odnětí svobody. Zároveň zprostředkovává mimosoudní řešení sporu mezi obviněným a poškozeným. Zvláštní péči pak věnuje PMS ČR mladistvým a obviněným ve věku blízkém mladistvým a podílí se na prevenci trestné činnosti (Česko, 2000).

1.9.4 Věznice pro mladistvé

Jsou zřízeny vedle základních typů věznic, členěných dle způsobu vnějšího střežení a zajištění bezpečnosti (věznice s dohledem, s dozorem, s ostrahou, se zvýšenou ostrahou) (Česko, 1999a, § 8).

1.10 Náhradní výchova v rezortu Ministerstva vnitra ČR

Ministerstvo vnitra se v rámci systému náhradní výchovy zaměřuje především na problematiku odhalování, vyšetřování a objasňování trestné činnosti dětí. Dále se zaměřuje na koncepční a metodickou činnost v oblasti prevence trestné činnosti dětí a také na vytváření informačních systémů v oblasti prevence kriminality.

V říjnu 2007 vydalo MV ČR materiál „Hodnocení systému péče o ohrožené děti“ za účelem vyhodnocení účinnosti přijaté legislativy související se systémovým přístupem k péči o delikventní mládež. Jedním ze závěrů je, že „ucelený systém péče zahrnující i vzdělávání pracovníků a kontrolu kvality poskytovaných služeb a činností v této oblasti v České republice neexistuje (MV, 2007, s. 15).“ Je nutné podotknout, že materiál se týká systému náhradní výchovy pouze zčásti a ne všechny závěry tohoto hodnocení se systému náhradní výchovy přímo týkají.

1.10.1 Policie České republiky

Policie ČR je ozbrojeným bezpečnostním sborem podřízeným Ministerstvu vnitra ČR, který mimo jiné (v souvislosti se systémem náhradní výchovy) odhaluje trestné činy a jejich pachatele a koná o trestných činech vyšetřování, odhaluje přestupky, zadržuje děti s nařízenou ústavní nebo ochrannou výchovou, kteří jsou na útěku, a spolupůsobí při jejich vyhledávání (Česko, 1991b).

1.11 Další organizace se vztahem k náhradní výchově

1.11.1 Asociace náhradní výchovy (ANV)

Je občanské sdružení, které sdružuje jednotlivce, organizace a instituce zabývající se výchovou a vzděláváním dětí a mládeže mimo původní rodinu, prevencí a ochranou veškeré mládeže před škodlivými vlivy. Cílem sdružení je organizování dalšího vzdělávání členů, ochrana jejich práv, koordinace odborných vlivů a zvýšení kvality práce. Činnost sdružení je zaměřena zejména:

- na zkvalitnění péče o děti a mládež umístěné v náhradní výchově,
- na organizování a provádění kursů, školení a výcviku, související s problematikou náhradní výchovy,
- na zvyšování informovanosti a odbornosti pracovníků v oblasti náhradní výchovy.

Činnost Asociace náhradní výchovy řídí alespoň 30 členná rada, ve které jsou zastoupeny diagnostické ústavy (alespoň jedním voleným členem) a regiony České republiky (alespoň dvěma volenými členy). Dalšími členy rady jsou právnické a fyzické osoby zvolené valnou hromadou.

Asociace náhradní výchovy je, i když to z jejích stanov přímo nevyplývá, profesní organizací zaměstnanců ve školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, samotných zařízení a členů, kteří s výše uvedenými přímo spolupracují a na výše uvedené činnosti se podílejí.

1.11.2 Federace dětských domovů České republiky (FDD ČR)

FDD ČR (<http://www.fddcr.cz/>) je profesní organizací, která sdružuje především pracovníky školských zařízení pro výkon ústavní výchovy. Je součástí mezinárodní organizace FICE (*Fédération Internationale des Communautés Éducatives*), sdružující pracovníky z oblasti výchovy mimo vlastní rodinu. Hájí práva dětí, u nichž byla nařízena ústavní výchova nebo uložena ochranná výchova a i dětí jinak sociálně znevýhodněných.

1.11.3 Společnost sociální pediatrie při ČLS JEP

Společnost sociální pediatrie při České lékařské společnosti Jana Evangelisty Purkyně sdružuje především lékaře, kteří působí ve zvláštních zdravotnických zařízeních, tj. v kojeneckých ústavech a v dětských domovech pro děti do 3 let.

1.12 Typy dalších organizací se vztahem k náhradní výchově

Cílem níže uvedených odstavců je především zmínit některé významné neziskové organizace, které se více či méně nějakým způsobem podílejí na systému náhradní výchovy. Podobně jako u příkladů zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc se v žádném případě nejedná o kompletní výčet organizací, cílem je pouze dokreslení celkového obrazu systému náhradní výchovy. Některé z níže uvedených organizací jsou vášnivými kritiky systému náhradní výchovy, zatímco jiné v systému působí a jeho možnosti vhodně doplňují.

1.12.1 Organizace zaměřené na ochranu lidských práv

Nevýraznější organizací tohoto typu, která působí v oblasti náhradní výchovy, je Liga lidských práv (<http://www.llp.cz/>). Od dubna 2007 je plnoprávným členem Mezinárodní federace lidských práv (FIDH). Předmětem zájmu této organizace je především ochrana lidských práv zejména ve zdravotnictví, práv dětí, dodržování lidských práv ze strany policie, zvyšování ochrany oběti týrání a násilných trestných činů. V říjnu 2007 vydala LLP analýzu *Děti z ústavů! : Právní a psychologické dopady ústavní výchovy z pohledu ochrany rodiny a*

nejlepšího zájmu dítěte. V oblasti ochrany lidských práv působí také Český helsinský výbor (<http://www.helcom.cz/>).

1.12.2 Organizace pověřené výkonem sociálně-právní ochrany

Za součást systému náhradní výchovy lze považovat především ty neziskové organizace, které jsou pověřeny zřizováním zařízení pro děti vyžadující okamžitou pomoc. Jedná se především o mediálně aktivní Fond ohrožených dětí (<http://www.fod.cz/>), oblastní organizace charity a diakonie a další občanská sdružení a obecně prospěšné společnosti.

1.12.3 Organizace provozující tzv. domy na půl cesty

Cílovou skupinou těchto zařízení jsou mladí lidé, kterým schází zázemí v období, kdy vstupují do samostatného života. Domy na půl cesty nejsou součástí systému náhradní výchovy, jejich klientelou jsou ale často děti ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy a domy na půl cesty tak na systém náhradní výchovy svým způsobem navazují. Zřejmě prvním domem na půl cesty byl dům Občanského sdružení DOM (<http://www.dom-os.cz/>) v Praze, které v lednu 2002 vydalo *Zprávu o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v České republice*. Konkrétní domy na půli cesty lze nalézt v *Informačním portálu a databázi služeb sociální prevence pro osoby ohrožené sociálním vyloučením* provozovaném MPSV ČR (<http://sluzbyprevence.mpsv.cz/>).

1.12.4 Organizace, jejichž hlavním předmětem zájmu je náhradní rodinná péče

Tyto organizace se často podílejí na nejrůznějších zprávách o stavu náhradní výchovy. Jedná se např. o Střep – české centrum pro sanaci rodiny (<http://www.strep.cz/>) a občanské sdružení Středisko náhradní rodinné péče (<http://www.nahradnirodina.cz/>).

1.12.5 Organizace nabízející nejrůznější typy zejména volnočasových a preventivních aktivit ve školských zařízeních pro výkon ústavní výchovy a ochranné výchovy

Řada organizací nabízí a realizuje širokou škálu aktivit, jejichž cílem je podpora, příp. doplnění činností realizovaných ve školských zařízeních. Může se jednat např. o nejrůznější volnočasové (výtvarné, dramatické apod.) a preventivní aktivity. Takové služby nabízejí např. Občanské sdružení Letní dům (<http://www.letnidum.cz/>), o.s. Můzy dětem (<http://www.muzydetem.cz/>), Rozmarýna o.p.s. (<http://www.rozmaryna-ops.cz/>) a mnoho dalších.

1.13 Kontrola systému

1.13.1 Česká školní inspekce

ČŠI ČR (<http://www.csicr.cz/>) provádí hodnocení vzdělávání ve školských zařízeních. Je zřízena od 1. ledna 2005 jako správní úřad s celostátní působností. V rámci inspekční činnosti získává a analyzuje informace o vzdělávání a činnosti škol a školských zařízení, zjišťuje a hodnotí podmínky, průběh a výsledky vzdělávání, zjišťuje a hodnotí naplnění školního vzdělávacího programu, vykonává státní kontrolu dodržování právních předpisů a veřejnoprávní kontrolu využívání přidělovaných finančních prostředků státního rozpočtu (Česko, 2004, § 173–§ 174).

1.13.2 Rezortní kontrola

Zařízení v působnosti jednotlivých ministerstev spadají vždy pod zvláštní odbor, který provádí dozor a kontrolu. Jednotlivé rezorty pak provádějí interní audity, kontrolu a vyřizování stížností a podnětů týkajících se jednotlivých složek systému náhradní výchovy, které spadají do jejich kompetence.

1.13.3 Orgán sociálně-právní ochrany dětí

Orgán sociálně-právní ochrany (resp. obecní úřad obce s rozšířenou působností) má zákonem uloženou povinnost sledovat dodržování práv dítěte ve všech školských zařízeních pro výkon ústavní a ochranné výchovy, v zařízeních sociální péče, ve zvláštních dětských zdravotnických zařízeních a v obdobných zařízeních, umožňuje-li zvláštní právní předpis, aby byly zřízeny právníky nebo fyzickými osobami. Sleduje zejména rozvoj tělesných a duševních schopností dětí, ověřuje důvody pro pobyt dítěte v ústavním zařízení a zjišťuje, jak se vyvíjejí vztahy mezi dětmi a jejich rodiči. Zaměstnanec obce s rozšířenou působností je povinen nejméně jednou za 3 měsíce navštívit dítě umístěné v zařízení a také nejméně jednou za 3 měsíce navštívit jeho rodiče. Je oprávněn hovořit s dítětem bez přítomnosti dalších osob a má právo nahlížet do dokumentace, kterou zařízení o dítěti vede. Zařízení může navštívit také zaměstnanec kraje nebo ministerstva (Česko, 1999c, § 29).

1.13.4 Státní zastupitelství

Státnímu zastupitelství je zákonem uložena povinnost vykonávat dozor v místech, kde se vykonává ústavní nebo ochranná výchova. Zástupce státního zastupitelství provádí dozor nad dodržováním právních předpisů. Je oprávněn vstupovat v kteroukoli dobu do zařízení, nahlížet do povinné dokumentace, hovořit s dětmi bez přítomnosti jiných osob, žádat od zaměstnanců zařízení a dalších osob potřebná vysvětlení, podávat soudu návrhy na zrušení nařízené ústavní výchovy nebo uložené ochranné výchovy, prověřovat rozhodnutí a postupy ředitele zařízení, vydávat příkazy k dodržování předpisů platných pro výkon ústavní nebo

ochranné výchovy, nařizovat bezodkladně propuštění nezákonně umístěného dítěte. Zařízení je pak povinno příkazy státního zástupce bez odkladu provést (Česko, 2002, § 39).

1.13.5 Rodiče

Nejsou-li rozhodnutím soudu zbaveni rodičovských práv nebo nejsou-li v těchto právech rozhodnutím soudu omezeni, vždy zůstávají pro dítě zákonnými zástupci, tedy i při umístění dítěte v zařízení pro výkon ústavní nebo ochranné výchovy. Zařízení až na výjimky uvedené v zákoně č. 109/2002 Sb. rodiče nezastupují.

1.13.6 Veřejný ochránce práv

Institut veřejného ochránce práv byl ustanoven zákonem č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv. Působí k ochraně osob před jednáním úřadů a dalších institucí. Jeho působnost se vztahuje mimo jiné i na zařízení, v nichž se vykonává ochranná nebo ústavní výchova. Jedná na základě podnětu fyzické nebo právnické osoby jemu adresovaného, adresovaného poslanci, senátorovi nebo některé z komor Parlamentu a postoupeného ochránci veřejných práv nebo z vlastní iniciativy (Česko, 1999b).

Zákon veřejnému ochránci práv také ukládá, aby systematicky navštěvoval místa, kde se nacházejí nebo mohou nacházet osoby omezené na svobodě veřejnou mocí nebo v důsledku závislosti na poskytované péči, s cílem posílit ochranu těchto osob před mučením, krutým, nelidským, ponižujícím zacházením nebo trestáním a jiným špatným zacházením. Mezi zařízení explicitně vyjmenované zákonem č. 349/1999 Sb. patří mimo jiné zařízení, v nichž se vykonává ochranná nebo ústavní výchova, ústavy sociální péče, zdravotnická zařízení a zařízení sociálně-právní ochrany dětí (Česko, 1999b).

1.14 Modelové příklady cest dítěte systémem náhradní výchovy

Následující možné cesty dítěte systémem náhradní výchovy jsou pouze teoretickými modely s účelem ilustrovat možnosti systému. V žádném případě se nejedná o obvyklý postup, pokud se tomuto postupu cesta některého dítěte podobá, jde o velmi ojedinělý příklad.

Dítě se ocitne bez péče biologických rodičů. Např. je matkou, která se o něj nedokáže či nechce postarat, odloženo. Každá fyzická i právnická osoba má možnost podat soudu návrh na vydání předběžného opatření o nařízení ústavní výchovy. Takové opatření může vydat soud podle občanského soudního řádu (zákon č. 99/1963 Sb.). Podá-li takový návrh orgán sociálně-právní ochrany dětí, soud o něm rozhodne do 24 hodin. Podá-li návrh kdokoli jiný, soud rozhodne ve lhůtě 7 dnů. Soud je povinen prozkoumat, zda lze výchovu zajistit jinak, než v zařízení pro výkon ústavní výchovy (příbuzní, jiné fyzické osoby, zařízení pro

děti vyžadující okamžitou pomoc). Pokud soud takové osoby nenajde, nařídí předběžným opatřením nebo rozhodne nařízením ústavní výchovy o umístění v kojeneckém ústavu nebo v dětském domově pro děti do 3 let. Z těchto zařízení odcházejí děti často do náhradní rodinné péče – pěstounská péče, adopce, svěření do péče jiné osoby (§ 45 zákona o rodině). Pokud se nepodaří dítě umístit v náhradní rodině, je umístěno v dětském domově – školském zařízení pro výkon ústavní výchovy. Dětský domov má zákonem uloženou povinnost oznamovat děti, pro které je vhodná náhradní rodinná péče. Pokud se nedaří najít vhodnou náhradní rodinu a zároveň nedaří-li se práce s dítětem v dětském domově, může být umístěno v dětském domově se školou. Po ukončení povinné školní docházky může být dítě umístěno do výchovného ústavu. Zde setrvává dítě do 18 let věku, nerozhodne-li soud o prodloužení ústavní výchovy o 1 rok (do 19 let věku dítěte), nebo si samo nepožádá o prodloužení pobytu (až do 26 let), připravuje-li se soustavně na budoucí povolání. V případě setrvání dítěte v dětském domově nebo v dětském domově se školou může i zde soud ústavní výchovu prodloužit do 19 let, stejně tak i na vlastní žádost v případě profesní přípravy může pobyt prodloužit až do 26 let.

Rodiče dítěte například selžou při jeho výchově a často na návrh orgánu sociálně právní ochrany dítěte, případně na návrh samotných rodičů rozhodne soud o umístění dítěte v zařízení pro výkon ústavní výchovy. Je-li dítě ve věku 3–15 let, je umístěno v dětském diagnostickém ústavu. Odsud se v případě úpravy stavu v původní rodině do této vrací, je dokončeno započaté řízení o adopci nebo pěstounské péči, případně je dítě umístěno v dětském domově nebo dětském domově se školou. V případě, že jde o dítě ve věku 15–18 let, je umístěno v diagnostickém ústavu pro mládež, odkud se stejně jako v předchozím případě může vrátit do rodiny, nebo být umístěno v dětském domově, případně ve výchovném ústavu.

1.15 Závěr

Podrobný výčet jednotlivých institucí a organizací v systému náhradní výchovy nemůže zcela postihnout systém v jeho realitě, může však dokreslit obraz systému náhradní výchovy jako celku tam, kde máme tendenci studovat jeho dílčí části bez ohledu na jejich provázanost v celém systému. Teoreticky je systém náhradní výchovy nastavený dobře, v mnoha ohledech se ale teorie neseťká s praxí, ve které se lze často setkat pouze s formálním přístupem.

Literatura

- ČESKO. Zákon č. 99/1963 Sb., občanský soudní řád. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1963. částka 56, s. 383–428. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1963/sb56-63.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 20/1966 Sb., o péči zdraví lidu. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1966. částka 7, s. 74–91. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1966/sb07-66.pdf>.
- ČESKO. Vyhláška č. 242/1991 Sb., o soustavě zdravotnických zařízení zřizovaných okr. úřady a obcemi. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1991a. částka 47, s. 1105–1108. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1991/sb047-91.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 283/1991 Sb., o Policii České republiky. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1991b. částka 51, s. 1180–1189. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1991/sb051-99.pdf>.
- ČESKO. Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1993a. částka 1, s. 3–16. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1993/sb01-93.pdf>.
- ČESKO. Usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení LISTINY ZÁKLADNÍCH PRÁV A SVOBOD jako součásti ústavního pořádku České republiky. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1993b. částka 1, s. 17–23. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1993/sb01-93.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1999a. částka 58, s. 3170–3187. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1999/sb058-99.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1999b. částka 111, s. 7594–7597. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/1999/sb111-99.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí. In *Sbírka zákonů České republiky*. 1999c. částka 111, s. 7662–7681. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sb111-99.pdf>.

- ČESKO. Zákon č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2000. částka 74, s. 3616–3621. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2000/sb074-00.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních ve znění pozdějších změn. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2002. částka 48, s. 2978–2991. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2002/sb048-02.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2003. částka 79, s. 4030–4052. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2003/sb079-03.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 561/2004 Sb., školský zákon. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2004. částka 190, s. 10262–10324. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2004/sb190-04.pdf>.
- ČESKO. Zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2006a. částka 37, s. 1257–1289. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2006/sb037-06.pdf>.
- ČESKO. Vyhláška č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy ve školských zařízeních. In *Sbírka zákonů České republiky*. 2006b. částka 142, s. 6073–6081. Dostupný také z WWW: <http://www.mvcr.cz/sbirka/2006/sb142-06.pdf>.
- HARTL, P. *Psychologický slovník*. Praha : Budka, 1993. ISBN 80-901549-0-5.
- MACHÁČKOVÁ, L. Formy náhradní péče o dítě podle zákona o rodině. In *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Iuridica*. 2000.
- MATOUŠEK, O. *Slovník sociální práce*. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-549-0.
- MPSV. *Koncepce péče o ohrožené děti a děti žijící mimo vlastní rodinu*. Praha : MPSV ČR, 2006a.
- MPSV. *Metodika Ministerstva práce a sociálních věcí pro poskytování dotací ze státního rozpočtu nestátním neziskovým subjektům v oblasti podpory rodiny pro rok 2007*. Praha : MPSV ČR, 2006b.
- MV. *Hodnocení systému péče o ohrožené děti*. Praha : MV ČR, 2007.
- OCHRÁNCE. *Zpráva z návštěv zařízení, v nichž se vykonává ústavní a ochranná výchova*. Brno : Veřejný ochránce práv, 2007.
- PILAŘ, J. Náhradní výchovná péče v nahotě reality. *Učitelství noviny*. 2005, č. 20.

- SENÁT. *Stenografický zápis z veřejného slyšení konaného dne 15. března 2001 na téma Ústavní výchova dětí a mládeže v resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy.* Praha : Senát Parlamentu ČR, 2001.
- SLOMEK, Z. *Speciální pedagogika etopedie.* České Budějovice : ZSF JČU, 2006.
- SVOBODOVÁ, M. – VRTBOVSKÁ, P. S. – BÁRTOVÁ, D. *Zpráva o stávajícím stavu náhradní výchovné péče o děti a mládež bez rodinného zázemí v České republice.* Praha : O.S. DOM, 2002.
- ŠKOVIERA, A. *Dilemata náhradní výchovy.* Praha : Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-318-5.
- ŠVANCAR, R. Převzme MPSV školské výchovné ústavy? *Učitelské noviny.* 2007, č. 20.
- ÚZIS. *Aktuální informace č. 15/07 - Činnost kojeneckých ústavů a dětských domovů pro děti do tří let a dalších zařízení pro děti v roce 2006.* Praha : ÚZIS, 2007.
- VLÁDA. *Programové prohlášení vlády.* Praha : Vláda ČR, 2007.